

М. КОЦЮБІНСЬКИЙ КРИЗЬ ПРИЗМУ БІОГРАФІЧНОЇ ТРАДИЦІЇ

Меншій А. М., к. філол. н., доцент

Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського

У статті досліджується образ М. Коцюбинського в українській історико-біографічній поезії та прозі, зокрема у творах М. Рильського, А. Малишка, Л. Смілянського, І. Цюпи, П. Тичини, В. Забаштанського, І. Стебуна, Ю. Кузнецова.

Ключові слова: українська історико-біографічна проза, образ М. Коцюбинського, біографічна традиція, історична й художня правда, факт і документ, авторська концепція.

Менший А. Н. М. КОЦЮБІНСКИЙ СКВОЗЬ ПРИЗМУ БИОГРАФИЧЕСКОЙ ТРАДИЦИИ / Николаевский национальный университет имени В. А. Сухомлинского, Украина.

В статье исследуется образ М. Коцюбинского в украинской историко-биографической поэзии и прозе, в частности в произведениях М. Рильского, А. Малышко, Л. Смелянского, И. Цюпы, П. Тычины, В. Забаштанского, И. Стебуна, Ю. Кузнецова.

Ключевые слова: украинская историко-биографическая проза, образ М. Коцюбинского, биографическая традиция, историческая и художественная правда, факт и документ, авторская концепция.

Menshiy A. N. M. KOTSYUBINSKY IN THE LIGHT OF BIOGRAPHICAL TRADITION / V. O. Suhomlinskyi Nikolaev National University, Ukraine.

The article explores the image of M. Kotsyubinsky in Ukrainian historical and biographical poetry and prose: in the works of M. Rylskiy, A. Malysheko, L. Smelyanski, I. Tsupa, P. Tychina, V. Zhabashanskiy, I. Stebun, Y. Kuznetsov.

Key words: Ukrainian historical and biographical prose, the image of M. Kotsyubinsky, biographical tradition, historical and fictional truth, fact and document, author's conception.

Ще за радянських часів постать М. Коцюбинського хвилювала мистецьку уяву. Письменник не випадав із списку “бажаних” для зображення у біографічних творах, віталось його товаришування з М. Горьким. До того ж слід віддати належне й І. Коцюбинській, якій вдалося “організувати” зустріч М. Коцюбинського з В. Леніним, що сприяло канонізації автора “Fata morgana” як класика української дожовтневої літератури.

З усього переліку поетичних і прозових текстів про письменника можемо виділити твори М. Рильського, А. Малишка, Л. Смілянського, І. Цюпи, П. Тичини, В. Забаштанського, І. Стебуна, Ю. Кузнецова. Зрозуміло, що твори про М. Коцюбинського не залишалися поза увагою науковців. Серед напрацювань сучасних дослідників, які вивчали поетичні твори, центром яких є образ українського класика, вирізняються розвідки С. Антонюк [1] та В. Крупки [12]. До повістей І. Стебуна та Л. Смілянського звертаються у своїх дисертаціях І. Савенко [23] та Г. Грегуль [2]. Проте ще зарано говорити про всебічне осмислення історико-біографічних творів про автора “Intermezzo”. Тож запропонована розвідка покликана проаналізувати особливості українських історико-біографічних творів про М. Коцюбинського. Не претендуючи на вичерпність, усе ж маємо на меті звернутися до найбільш знакових поетичних текстів радянської доби, у яких, попри певну данину часу й односторонність, усе ж віднаходимо по-справжньому мистецькі рядки про непересічну творчу особистість.

У своїй творчості М. Рильський неодноразово звертався до наукового, публіцистичного та поетичного осмислення постатей видатних діячів світової культури. Про глибоку пошану до М. Коцюбинського свідчать його статті: “Володимир Самійленко”, “Ласкава зоря”, “Моїм кореспондентам”, “Народ безсмертний”, “Природа і література”, “Цвіт яблуні”. У рік смерті М. Коцюбинського з-під пера М. Рильського вийшов прозовий етюд “Художник”. Поза сумнівом, саме автор “Тіней забутих предків” став прототипом “посивілого, потомленого життям”, але з лагідною усмішкою на вустах митця Антона Сергійовича, великого гуманіста з витонченим художнім смаком, закоханого в життя, музику, квіти. Так само як і М. Коцюбинський, герой М. Рильського схиляється перед сонцем: “У трояндовому пелюстковій відбилося те ж, що і в поетовій душі: вічне сонце. І нерівними, схвильованими рядками виривається з-під руки хвала вічному сонцеві” [21, с. 442]. Як зауважила С. Антонюк, тематично-образна структура етуду, емоційний стан героя-митця, його гуманізм, емоційність і вразливість душі, навіть мовні особливості твору близькі до прози М. Коцюбинського [див.: 1, с. 67].

Однією з перших поетичних інтерпретацій постаті М. Коцюбинського став п'ятий вірш зі збірки М. Рильського “Чернігівські сонети”. Поет звертає увагу читача на привабливу зовнішність, інтелігентність, акуратність і скромність митця: “В тугому комірці, з тяжким портфелем, / Охайний, чепурний і мовчазний” [20, с. 100]. Високі громадянські поривання, відданість своєму народові, патріотизм М. Коцюбинського поетові вдалося передати в таких рядках: “Глибоким зором і пером тонким / Він слугував народові своєму, / Боліючи душею разом з ним” [20, с. 100].

У 1939 р. до 75-річчя від дня народження письменника, М. Рильський опублікував поезію “Коцюбинський”. Поет запропонував своєрідну поетичну інтерпретацію новели “Intermezzo”. Йдеться про митця, який “Кононівськими пройшов ланами / І зустрів він “мужика” між нив” [20, с. 109]. Один із циклів дебютної збірки М. Рильського “На білих островах” має назву “Intermezzo”. За художньою формою і змістом ці поезії близькі до ряду творів М. Коцюбинського, особливо до його однойменної новели. Спільними для обох майстрів слова є такі художні образи, як похмурі дні, “коли крізь сизі хмари / Чуть пробивається проміння золоте”; рясний дощ, що “гучно з неба летється” [21, с. 39]; небесна блакить, з якої долітає спів жайворонка; блискучий день, коли “земля цвіте, / Пташиний хор співає / І славить у піснях тих сонце золоте” [21, с. 42].

У поезії “Коцюбинський” М. Рильський виокремив таку важливу рису письменника, як самотність: “Він “самотній” – завжди друг людині...” [20, с. 110]. Характерно, що у своїй новелістиці письменник неодноразово звертався до цієї теми. Видається, що в основі цього особисті переживання автора, особливості його світосприйняття. У цьому контексті доречно звернутися до спогадів про автора “Intermezzo”, що вийшли з-під пера М. Чернявського. Останній зауважив, що, незважаючи на всеукраїнську славу, пошану українських громадян, любов родини, М. Коцюбинський почувався цілком самотнім: “Я себе відчуваю самотнім. Зовсім, зовсім самотнім!.. Що б я не робив, про що б я не думав, з ким би не був, – я скрізь самотній” [29, с. 54]. У цій поезії М. Рильському вдалося осмислити і факт творчого життя М. Коцюбинського: передісторію написання новели “Intermezzo”. Щоправда, на відміну від письменника, який зосередився на внутрішніх переживаннях свого героя, М. Рильський виводить на перший план “мужика”, акцентуючи таким чином на активній громадській позиції М. Коцюбинського. Ця кульмінаційна зустріч додала рішучості ліричному героєві для боротьби з тиранією і безправ’ям: “І страждання людське в людським слові / Запалало тонко, як алмаз” [20, с. 109].

Не оминає М. Рильський і надзвичайно спопуляризованої в радянські роки дружби М. Коцюбинського та М. Горького. Поет звертається до цієї теми в поезіях “Горький і Коцюбинський”, “Коцюбинський”, “Брати”, “Гвоздики Коцюбинського”. Щоправда, тільки у двох перших поезіях митцеві вдалося уникнути штучності й тематичної заданості, як-от у поезії “Брати”: “І здається, / Що то не два письменники дружили, / А український обіймався народ / З прапороносцем вольності – російським” [22, с. 425].

Поезія “Гвоздики Коцюбинського” наповнена образами квітів, що надихали М. Коцюбинського: агави (“Що перед смертю – раз в житті – цвітуть. / Він їх любив, тривожний і ласкавий, / Бо в смерті їх життя умів збагнути” [22, с. 438]); рожі (“Раз із ними він зустрівся, / Як з родичами, у краю чужім, / Зняв капелюх свій, низько уклонився / І “здоровенькі будьте” мовив їм” [22, с. 438]); гвоздики (“Гарячі, повні, запашні гвоздики, / Мов променисті зорі на землі” [22, с. 439]) дещо нівелюють останні дві строфи.

У роки Другої світової війни М. Рильський написав вірш “Варіації на поезію М. Коцюбинського “Наша хатка”. Звернення до цієї поезії важливе ще й з огляду на той факт, що опублікована в 1890 р. в журналі “Дзвінок”, “Наша хатка” стала першим друкованим твором письменника, своєрідним літературним дебютом. У вірші “Наша хатка” є гурт розумних, талановитих, лагідних душею дітей, які поки що через гру виявляють свій багатий досвід, високі душевні якості. Доброта маленьких будівничих виявляється на кожному кроці: низенькі пороги в хаті: “Щоб нас не минали дідуся убогі” [7, с. 279], зелений садочок, житній лан за ним: “Щоб хліба вродило голодним” [7, с. 279]. Людність і щирість маленьких героїв дала привід для оптимістичних прогнозів стосовно майбутнього суспільства, котре має таких дітей. До певної міри прообразом “нашої хатки” стала рідна оселя М. Коцюбинського. Як зазначила в спогадах донька письменника Ірина, “незважаючи на постійні нестатки, бабусина господа була гостинною і привітною, завжди знаходилась для бідного миска гарячого борщу та кусень хліба” [5, с. 10]. У “Варіації на поезію М. Коцюбинського “Наша хатка” М. Рильського “наша хатка” постає як образ-символ. У вірші звучить заклик до битви: “За жито на полі, за обрії сині, / За яблуні цвіт і за предківські тіні” [22, с. 266].

Зразок поетичного осмислення постаті М. Коцюбинського запропонував і А. Малишко у вірші “Поет” із присвятою “Пам’яті М. Коцюбинського”. Поетові вдалося абстрагуватися від партійних гасел та кон’юнктурних реверансів. Натомість читач має можливість ознайомитися з авторським баченням постаті знаменитого українця, людини небайдужої, повсякчас готової до напруженої тривалої боротьби. Водночас А. Малишко зосереджується на високих мистецьких пориваннях М. Коцюбинського: “Хотілося снів, незвичайних марев, / Зелених доріг на ясні землі...” [17, с. 59]. Характерно, що образ письменника в уяві поета невіддільний від його персонажів: Естерки з “Він іде!”: “Ти бачиш погроми. І плями крові, / І дзвони під небо ростуть восени, / І стогне осліплена Естерка знову: / Не прийдуть ніколи забиті сини...” [17, с. 59]; Маланки, Марка Гуці та Хоми Гудзя з “Fata morgana”. В останній строфі ліричний герой висловлює віру в те, що мистецькі здобутки, які так щедро впродовж років дарував письменник своїм читачам, все ж змінять цей світ на краще. Ця віра звучить не лише у вірші “Поет”: “Хлопоче зерниста пшениця яра / На нашій, на мрійній твоїй землі. / Як фата моргана, проходять хмари, / Високі, далекі, ясні кораблі” [17, с. 60]. Про високу місію М. Коцюбинського, його непересічне значення для української культури говорить А. Малишко у поезії “Мені здається часто, без оман...”, що входить до циклу “Зоре

моя вечірня”, називаючи ім'я автора “Intermezzo” поруч з іншим видатними українськими митцями: Лесею Українкою, І. Франком та Т. Шевченком [див.: 18, с. 21].

На згадку про М. Коцюбинського та з нагоди його столітнього ювілею П. Тичина підготував книгу “На “суботах” М. Коцюбинського” [27], до якої він включив поезії “Перше знайомство”, “На “суботах” М. Коцюбинського”, “Як ми писали листа М. Коцюбинському”, “Змужніння початок”, “У гості кличе Горький Коцюбинського”; статтю “Михайло Михайлович Коцюбинський” та кілька листів майстра. Згадані поетичні твори П. Тичини важко порівняти з тими шедеврами, що вийшли з-під його пера, проте поетові вдалося передати задушливу атмосферу провінційного міста, передреволюційні настрої, а головне – сказати про вплив М. Коцюбинського на його мистецьке становлення. Відомо, що досвідчений письменник заохочував і підтримував початківців. Шлях П. Тичини у велику літературу був освячений його благословенням. На думку Л. Тарнашинської, автор “Сонячних кларнетів”, разом з ідейними настановами, успадкував і творчі основи метра: культуру слова з глибоким ліризмом і підпорядкування творчої діяльності естетичному принципів [див.: 26, с. 140]. М. Коцюбинський не лише своїми творами показав молодому поетові модерне трактування теми й нове відчуття світу та людської душі, а й впровадив П. Тичину у світ модерного мистецтва, особисто опікуючись ним. Ще в 1911 р., перебуваючи на острові Капрі, прозаїк читав своїм друзям поезії дев'ятнадцятирічного П. Тичини як зразок нової української літератури. Саме за його посередництва поет надіслав кілька своїх віршів до “Літературно-наукового вісника” і вже 1912 р. було опубліковано поезію “Чи чули ви, як липа шелестить...”. Свідчення надзвичайної особистої відповідальності митця віднаходимо і в його епістолярній творчості. Так у листі від 22 (9) лютого 1912 р. М. Коцюбинський нагадує М. Грушевському, що 1911 р. в Криворівні передав для “Літературно-наукового вісника” кілька віршів молодого поета й один із них було відібрано для журналу, але в списках творів, прийнятих до друку на 1912 р., цього вірша П. Тичини нема. “Мені ніяково, – зауважував М. Коцюбинський, – перед молодим автором, якого я повідомив у свій час, що його один вірш буде надрукований у “Літературно-науковому віснику” [15, с. 126]. Натомість у листі М. Грушевського читаємо: “А щодо Тичини, то трохи помиляєтесь – його поезія виказана в числі прийнятих в кн.[изі] XII і йде до III книжки” [15, с. 125].

На відміну від М. Рильського, А. Малишка та П. Тичини, які зосередилися на художньому осмисленні образу М. Коцюбинського-борця, одного з провідних діячів української культури, уважного наставника молоді, В. Забаштанський відходить від усталеної літературної традиції і зосереджується на інтимному житті митця, його коханні до О. Аплаксіної.

Звертаючись до теми позашлюбного кохання М. Коцюбинського, В. Забаштанський використовує і дещо змінює заголовок його оповідання “Що записано в книгу життя” на стверджувальну назву – “І це записано в книгу життя”. Як зауважив В. Крупка, така трансформація підпорядкована ідеї поєднати Коцюбинського-класика й діаметрально протилежне до загальноприйнятого уявлення про нього [12, с. 84].

У першій строфі поет намагається звільнити реципієнта від заангажованої соціальної оцінки: “Тут, скепсисе, очі лукаво не мруж, шукаючи мірку моралі сувору” [4, с. 86]. Образ М. Коцюбинського поет окреслює кількома штрихами як амбіційного митця, прекрасного сім'янина, поважного громадянина: “такий респектабельний муж / На всю Україну соборну. / Мов квітка агави, поважна жона, / Надія у дітях збувається наче... / На голову тисне свинцем сивина... І раптом... кохання юначе” [4, с. 86]. Починаючи з третьої строфи, вірш набуває принципово іншого звучання. В. Забаштанський зосереджується на деталях: “Верба вирлоока... трухляве дупло... / Цибулка від неї шеміла, мов рана” [4, с. 86]. Щоправда, ні в листах до О. Аплаксіної, ні в її спогадах не віднаходимо таких романтичних деталей. Напевно, поет вдається до засобів інтимізації. Факти з життя письменника, до яких апелює автор вірша, подано узагальнено. Образи творів М. Коцюбинського виступають як компоненти порівнянь В. Забаштанського і засвідчують взаємопроникнення життя і творчості визнаного українського класика. Зокрема, порівняння “Як жайвір з його “Інтермеццо” була / Для нього Аплаксіна Шура” [4, с. 86] підтверджує той факт, що кохана, безумовно, додавала письменникові творчої наснаги та внутрішньої свободи. Так, у роки, впродовж яких тривали їхні стосунки (1904–1913 рр.), написано найвизначніші твори письменника: “Fata morgana”, “Сміх”, “Він іде!”, “Невідомий”, “Persona grata” “Intermezzo”, “Тіні забутих предків”, “Сон”, “На острові”.

Окрім “Intermezzo”, в інтертекстуальних зв'язках з поезією В. Забаштанського перебуває й оповідання М. Коцюбинського “Цвіт яблуні”. В останній строфі поет знову вдається до соціальних оцінок стосунків двох закоханих людей: “Крізь чад поговорів і терні страму, / Як власне кохання таємно од світу, / Вона принесе на могилу йому / Вінок з яблуневого цвіту” [4, с. 86]. Образ “вінка з яблуневого цвіту” перегукується з аналогічним образом в епюді “Цвіт яблуні”: “Я обкладаю її цвітом яблуні зі всіх боків, засипаючи тими квітками, такими ніжними, такими чистими, як моя дитина” [8, с. 175]. Як і в М. Коцюбинського, у поезії “І це записано в книгу життя”, цвіт яблуні символізує невивершеність чистого кохання, як і життя дитини. Крім того, йдеться про біографічний факт. У спогадах О. Аплаксіної читаємо: “Хтось приніс кошик білорожевого цвіту яблуні. “Цвіт яблуні!” – скорботно промайнула

думка... <...> Я присунула до себе кошик з гілками розквітлої яблуні і швидко сплела вінок з самого цвіту яблуні. Він був найкрасивіший від усіх вінків...” [6, с. 279]. Отже, поезія В. Забаштанського “І це записано в книгу життя” демонструє можливості біографічного лаконізму й художньої деталі, спроектованої на реальне життя М. Коцюбинського.

Окремої розмови потребують і прозові твори, зокрема повісті Л. Смілянського “Михайло Коцюбинський” та І. Цюпи “Через терни до зірок”, книга І. Стебуна “Історія одного потаємного кохання”. Слід згадати й оповідання Ю. Кузнецова “Intermezzo”, автор якого зосередився на найдраматичніших моментах особистого життя М. Коцюбинського.

Згубно вплинула на художню цінність та документальну достовірність творів Л. Смілянського й І. Цюпи літературна політика радянської доби, що не залишала митцям жодної можливості для того, щоб відійти, бодай у деталях, від усталеності оцінок, суджень, концептуальних підходів. Опубліковані історико-біографічні твори уважно вивчала критика, основним завданням якої було відшукати серйозні ідеологічні прогалини, вказати на них, розкриваючи негативність їхньої суті, та застерегти від подальшого повторення, окреслюючи бажані шляхи доопрацювань. Саме в такий спосіб вчинили з повістю Л. Смілянського. Реагуючи на зауваження критики, письменник змушений був доопрацювати текст. Внаслідок цього твір втратив сюжетно-композиційну гармонію, а образ М. Коцюбинського перетворився на зразок для наслідування підростаючому поколінню. “Вдосконалювання” не призвели до бажаного результату, адже недоліки у творі (основний із яких – відсутність образу Коцюбинського-митця) так і залишилися, на що вказали критики П. Колесник, В. Козаченко, Б. Мельничук та ін.

На відміну від своїх знаних попередників, авторів історико-біографічних романів та повістей В. Петрова та С. Васильченка, Л. Смілянському імпувала традиційна історико-біографічна проза. Опираючись на вже вироблені традиції, він створив історико-біографічну повість сюжетно-подієвого типу “Михайло Коцюбинський”. У повісті йдеться про останні роки життя митця. Як припустила Г. Грегуль, це було зроблено не випадково, адже саме зображення людини з цілком сформованим світоглядом легше підвести під вимоги літературної політики [див.: 2, с. 9].

У повісті Л. Смілянського помітні вироблені вимогами часу штампи. Йдеться про зображення реального другорядного героя – національно-буржуазного ворога, Б. Грінченка, який по відношенню до головного героя є його антиподом, оскільки він зневажає літературу на зразок статті Г. Плеханова “Психологія робочого руху” [24, с. 8] та вважає книги М. Горького шкідливими для українського селянина-грецькосія [24, с. 11]. У своїй книзі Л. Смілянський не міг не згадати про Є. Чикаленка та В. Леонтовича, хоча їхні імена також були затранскрибовані за радянських часів. А оскільки радянський читач мало що знав про них, то окремі сторінки повісті набули відверто інформативного характеру часто з негативним відтінком. Так, Є. Чикаленко був “трохи на підпитку” [24, с. 15], полюбляв “бравірувати своїм демократизмом і любов’ю до українського селянства. Фінансував київську газету “Рада” і був одним із його редакторів” [24, с. 16], “...любив, щоб говорили про нього як про українського мецената” [24, с. 17]. А В. Леонтович – “багатий землевласник і капіталіст” [24, с. 16], який “був не від того, щоб і собі зажити слави серед культурного світу. Він потроху у вільний час брав участь у громадському житті, пробував свої сили в літературі і плекав мрію спокійно прожити все своє життя ліберальним паном” [24, с. 165] та ще людина, яка за борги вимагала від М. Коцюбинського закладної на його будинок. І лише кількома словами про його допомогу родині письменника: “Леонтович уживав усіх заходів, щоб заслужити прихильність Коцюбинського, і завжди, коли гурт друзів Михайла Коцюбинського робив йому якусь важливу послугу, Леонтович умів докласти до цього й своїх рук” [24, с. 166].

Вдається Л. Смілянський і до вивершення постаті головного героя за рахунок зображення наскрізної негативності антигероїв Граблянського та пана Василевського. Пан Граблянський “добре відомий у різних колах української інтелігенції, близький до літератури, але не письменник, близький і до політики, але не політичний діяч” [24, с. 143]. Ймовірно, йдеться про М. Грушевського, щоправда про його фах вченого-історика не сказано жодного слова, проте докладний історичний екскурс, який проголошує герой [24, с. 201], дає підстави висловити подібне припущення.

На окрему розмову заслуговує і образ пана Василевського. На сторінках повісті Л. Смілянський докладно пояснює причини негативного ставлення до нього М. Коцюбинського тим, що Василевський не бачив “достатньої рації в існуванні української літератури” [24, с. 60]. Протагоніст твору на звістку про візит Василевського “мовчки й розгнівано повернувся й пішов з хати” [24, с. 59], пояснивши сестрі: “Не до смаку мені його вдача, його життя, фізіономія, – все це тільки дратує мене” [24, с. 59]. Так само М. Коцюбинський негативно поставився до того факту, що його дружина листується з Василевським і зауважив: “Я б не хотів, щоб між нами і цією людиною були якісь близькі взаємини. Він схильний до інтриганства... та й взагалі нам з такими людьми не по дорозі...” [24, с. 140]. Уже тяжко хворий письменник за кілька днів до смерті бачив, як “Василевський довго і захоплено цілував руку Віри Устинівни” [24, с. 214], а, помираючи, просив дружину берегти дітей від Василевського: “До моїх дітей дорога йому заказана” [24, с. 215].

Звернемось до фактів та документів. У листі до В. Коцюбинської від 8 липня 1909 р. письменник зазначив: “Вчора дістав твою одкритку, в якій пишеш, що 20 поїдеш до Василевських. Значить, більше листів од тебе на Капрі не буде. Дуже жаль. Я міг би дістати ще 2, сьогодні і завтра...” [10, с. 146]. Як бачимо, М. Коцюбинський не висловлює жодного жалю з приводу візиту до Василевських, а шкодує лише про те, що не одержить звістки саме на Капрі, оскільки незабаром мав виїхати з острова. Характерно, що в коментарях до VI тому семитомника творів М. Коцюбинського упорядники зазначають, що йдеться про родину І. Василевського, директора селянського банку в Чернігові, близького знайомого родини Коцюбинських [див.: 10, с. 229].

У листі до чоловіка від 15 листопада 1912 р. В. Коцюбинська повідомляє, що були в неї Ф. Шкуркіна-Левицька та Василевський, “останій випрохав “Заветы”, обіцяв акура[тно]” [16, с. 127]. У коментарях до листа зазначено: “*Василевський* Сидір Олександрович – голова правління Чернігівського селянського банку, громадський діяч, приятель родини Коцюбинських, свояк Дніпрової Чайки, брат її чоловіка Ф. Василевського (Софрона Крутя)” [16, с. 128]. До речі, Ф. Василевський – український публіцист. До 1895 р. жив під наглядом поліції в с. Королівці, потім працював губернським статистиком у Херсоні [15, с. 142]. Зберігся лист С. Василевського від 21 квітня 1911 р. російською мовою (адресат підписався “Исидор Василевский” – А. М.) [14, с. 105], у якому останній висловив жаль, що родина Коцюбинських не змогла побувати на свята, очевидно Великодні, й запрошував завітати на кілька днів. Просив книги Горького. Про листи М. Коцюбинського до нього нічого не відомо.

Отже, історичний пан Василевський не був аж таким антагоністом українського письменства, більше того, у його родині віталися заняття літературою, підтримувався інтерес до сучасного літературного процесу. Важливо, що інформація про С. Василевського, подана в семитомнику М. Коцюбинського, що побачив світ 1973–1975 рр., у коментарях до першого тому чотиритомного видання “Листів до Михайла Коцюбинського” [14, с. 105] та книзі “Я так поріднився з тобою”, у якій опубліковано листи М. Коцюбинського до дружини й подано відповідні доповнення упорядників, не міститься жодних фактичних розбіжностей.

Негативні оцінки пана Василевського, подані Л. Смілянським на сторінках повісті, можна пояснити спробою виправдати захоплення М. Коцюбинського О. Аплаксіною. Із цією ж метою письменник всіляко применшував роль і значення Віри Устимівни в житті чоловіка. Автор повісті акцентував на її рішучості, витримці, проте відмовив у здатності зрозуміти високі духовні поривання Михайла Михайловича, що, звичайно, не відповідає реальному стану речей. Сучасники М. Коцюбинського, друзі його родини з величезною повагою відгукувалися про В. Коцюбинську, яка надзвичайно самовіддано опікувалася інтересами своєї родини і кожного її члена, брала активну участь у всіх культурних заходах, ініційованих чернігівською інтелігенцією, писала наукові розвідки, до того ж працювала в земстві поруч із чоловіком.

Важливу роль у творі відіграє М. Горький – реальний другорядний герой твору. У повісті Л. Смілянського М. Коцюбинський називає його не інакше, як “втіленням всього найпередовішого, революційного в сучасній російській культурі”, а його твори “найбільшим досягненням великої російської літератури” [24, с. 145]. Навіть поїздка на Капрі – це не відпочинок і лікування, а поїздка до нього, О. Горького. У розмові з коханою Мариною протагоніст говорить: “... я остаточно вирішив їхати до нього. Це не так легко здійснити, але я почуваю, що мушу бачитися й говорити з ним. <...> Там нове сонце, нові люди...” [24, с. 47].

М. Коцюбинський спілкується з безіменним партійним діячем, який передає йому видану в Женеві брошуру Леніна “До сільської бідноти”, яку, у свою чергу М. Коцюбинський давав читати знайомим на село (знову безіменним!) та старому Камищукові, з яким до то ж обговорює твір М. Горького “Мати”. Зрозуміло, що про інші твори російського письменника на сторінках повісті Л. Смілянського не йшлося зовсім. Згадуються твори Л. Андрєєва, І. Буніна, Ф. Сологуба, але так само, як і книги В. Винниченка, вони оцінювалися прогресивними діячами М. Горьким, М. Коцюбинським, В. Лисенком, винятково негативно.

Невиправдано багато уваги Л. Смілянський відводить аналізу непростих обставин революційної боротьби, які наполегливо й самовіддано ведуть Григорій Камишук та Надія Загірня, причому остання доводиться рідною сестрою коханої протагоніста, Марині. Л. Смілянський виписав два розділи: “IV. Присуд” та “V. Камера смертників”, у яких подає картини суду та страти Н. Загірньої, яку звинуватили у вбивстві жандарма та спробі звільнення Г. Камищука. Із цього приводу сестра О. Аплаксіної Зінаїда Іванівна під час зустрічі з І. Денисюком у Чернігові навіть зіронізувала: “Я ще жива, як бачите. Хоча Смілянський у своїй книжці про Коцюбинського написав, що вже померла” [3, с. 410].

Проте все ж варто виділити й позитивні сторони роботи Л. Смілянського. У часи тотального знищення представників української культури, він наслідливо говорив про одного з чільних її діячів. Тим більше сказати про інтимне, приватне життя українського класика, автора повісті “Fata morgana”. Як згадує про цей період І. Денисюк, це був апогей засоціологізованого літературознавства, коли кожен письменник – “великий”, “видатний” – “все своє життя боровся” і ходив у якомусь залізобетонному панцирі, який

щільно закривав його серце [3, с. 410]. Торкатися подібних тем, з огляду на широке коло знайомств М. Коцюбинського, його тісну співпрацю з таврованими за радянських часів М. Грушевським, В. Винниченком, В. Леонтовичем, Є. Чикаленком та ін., репресії щодо членів родини, було вкрай небезпечно. Усе ж, віддаючи належне письменницькому хистові Л. Смілянського, зауважимо, що йому вдалося змалювати щирі взаємини двох закоханих, самовідданість і глибоку самопожертву коханої протагоніста, її вміння зрозуміти всю глибину почуттів коханого. До того ж, попри десятиліття, які минули від часу першої публікації повісті Л. Смілянського “Михайло Коцюбинський”, в українській літературі ще не створено художнього полотна, яке б за широтою охоплюваного періоду, кількістю героїв, глибиною проникнення у внутрішній світ класика дорівнялося до повісті “Михайло Коцюбинський”.

Центром книги І. Цюпи “Через терни до зірок” є постать Юрія Коцюбинського. Закономірно, що автор не міг не згадати й про М. Коцюбинського. На відміну від Л. Смілянського, І. Цюпа зосереджується на почуттях М. Коцюбинського турботливого, люблячого батька, який підтримував поривання свого сина, виховував любов до праці, повагу до людей праці, щиро захоплювався успіхами свого сина. Більшість подій відбувається на фоні природи. Пейзажі, подані на сторінках повісті “Через терни до зірок”, вступають в інтертекстуальні зв’язки з усією творчістю М. Коцюбинського: “Тиха Сіверянська вулиця підступає до їхнього будиночка високими гіллястими ясенями. В затінку тих ясенів любив сидіти батько з малим сином, розповідати про сирітку дівчинку Харитю, про старезного чаклуна діда Хо...” [28, с. 9-10]; “Фата моргана! Земля! Червоне марево! <...> Щоночі тепер пожежі. Як тільки смеркне і чорне небо щільно укріє землю, далекий обрій враз розцвітає червоним саявом, і до самого рання осінні хмари наче троянди...” [28, с. 19]. В оцінці сина мати “правдива і ласкава”, батько “чесний і добрий” [28, с. 26]. Зупиняється письменник і на громадському житті родини – “літературних суботах”, інтересові молоді до знаного українського митця. Загалом, видається, І. Цюпі вдалося передати затишну й гостинну атмосферу помешкання Коцюбинських, у якому панували любов та взаємоповага. А Вірі Устимівні, як матері й вправній господині, відведено почесне місце.

На окрему розмову заслуговують ще два твори, що вийшли з-під пера І. Стебуна та Ю. Кузнецова. Важко визначитися із жанром “Історії одного потаємного кохання”. І. Стебун зазначає, що йдеться про “документальне повествование” [25, с. 2] (читуємо мовою оригіналу – А. М.). Отже, слід розуміти, що її автор не претендує на художність. Тож варто зосередитись на її пізнавальному значенні. Автор книги запропонував вдале композиційне рішення, помістивши текст під назвою “Історія одного потаємного кохання”, листи М. Коцюбинського до О. Аплаксіної та спогади учасниці листовного діалогу, ініціатором яких був сам дослідник. До того ж, публікацію здійснено мовою оригіналів, російською. Якщо зважити на той факт, що першу публікацію листів М. Коцюбинського до О. Аплаксіної було здійснено у 1938 р., і вона відразу ж стала бібліографічною рідкістю; другу – у 1999 р., то книга І. Стебуна протягом десятиліть залишалася чи не єдиним джерелом фактичного матеріалу. Весь епістолярій М. Коцюбинського, адресаткою якого була О. Аплаксіна, перекладений українською мовою, належно прокоментований, доповнений науковим апаратом, побачив світ у 2008 р. [6]. Проте вважати “Історію одного потаємного кохання” повноцінним історико-біографічним полотном, на нашу думку, все ж не варто. І. Стебун не створює художніх образів. Він ділиться враженнями, описує перипетії своєї дослідницької роботи, акцентує на своїй винайтковій ролі. У своїх спогадах “Мати свою Беатріче...” М. Коцюбинська згадує, що її мати, працівник музею, К. Коцюбинська, висловлювала сумніви щодо того, чи варто було оприлюднювати такий інтимний матеріал, поки живі адресатка і близькі люди адресанта. “Гадаю, – продовжила Михайлина Хомівна, – не в останню чергу це було пов’язано з малосимпатичною постаттю призвідці й автора цієї сенсації, який сповна використав “дивіденди” від неї, претендуючи на лідерство в коцюбинськознавстві” [6, с. 318]. Важко не погодитися з подібною оцінкою.

Звичайно, подана в книзі І. Стебуна інформація цікава з огляду на те, що він особисто спілкувався з родиною Аплаксіних. Слабкість “Історії одного потаємного кохання” полягає, на нашу думку, в тому, що її автор не зображує творчої лабораторії письменника, а зосереджується на історії створення, аналізові, а подекуди й відвертому переказові творів М. Коцюбинського.

Якщо попередні твори ми розглядали в контексті традиційного (сюжетно-подієвого) типу художніх життєписів, то оповідання Ю. Кузнецова “Intermezzo” належить до асоціативно-психологічного типу [див.: 19], що зумовило відмінний, порівняно з попередніми художніми життєписами, характер перетворення історичної правди в художню. Художньо-подієвий плин оповідання збагатила перцептуальна часова площина, що уможливила вільний перехід героя від одних спогадів і вражень до інших.

Оповідання цінне з огляду на той факт, що її автор відомий в українському літературознавстві як один із найбільш фахових сучасних знавців творчості М. Коцюбинського. Йому належить цілий ряд солідних досліджень творчості українського класика. Одним із перших він сказав про “школу” М. Коцюбинського в українській літературі та поєднав його доробок із досягненнями європейських імпресіоністів. Тож глибоке проникнення у творчу лабораторію митця дало можливість створити цілісне і виважене оповідання, на

сторінках якого, попри невеликий обсяг, всього кілька сторінок, його авторові вдалося створити художній образ М. Коцюбинського.

Оповідання Ю. Кузнецова "Intermezzo" сприймається як свосередна духовна передісторія написання М. Коцюбинським твору, що став його свосередною візитівкою. Авторіві вдалося передати стан найвищого морального і фізичного виснаження: проблеми в родині, які виникли через його захоплення О. Аплаксіною, загроза ув'язнення сестри Ольги і пов'язані з цим клопоти, погрози з боку начальства, їхнє невдоволення політичною діяльністю очолюваної М. Коцюбинським чернігівської "Просвіти"; а водночас – крах надій і сподівань на особисте щастя, яке в уяві протагоніста нерозривне від образу його Беатріче.

Автор оповідання не оминув і переживань В. Коцюбинської, якій до рук випадково потрапив лист від О. Аплаксіної, адресований М. Коцюбинському: "Він подивився в її очі, повні сліз і горя. Холодок пробіг під серцем. Він хотів пригорнути її, заспокоїти, сказати, що все якось влаштується, але розумів – це неможливо. Прірва пролягла між ними" [13, с. 194]. Віра Устимівна, в оповіданні "Вона", постає спокійною і впевненою в собі жінкою, берегинєю сімейного вогнища: "Її спокій, гідність збивали з пантелику. <...> Вона продовжувала про дітей, про їхні спільні ідеали, про перші роки кохання, про його ніжні листи, і при цьому лишалася незворушною – ні сльозинки, ні докорів – сухий бухгалтерський підсумок їхнього життя" [13, с. 196].

Про гнітючий стан протагоніста свідчать і його думки про самогубство: "Хіба умерти? Ні Вона, ні Беатріче не постраждають від цього. Що він може їм дати, крім горя? В цій думці про смерть на мить відчув заспокоєння" [13, с. 195]. Відмову від кохання він порівнює зі смертю: "Нащо тоді жити? Скніти серед мертвих речей. Ходити в труні і удавати з себе живого?" [13, с. 195]. Важливо, що імені О. Аплаксіної у творі не згадується, а лише її міфологізований бурхливою мистецькою уявою образ Беатріче: "На фоні розпеченого диску бачив обличчя Беатріче – тепле, усміхнене, загадкове, бажане, ішов, перечіплювався, падав, підводився, знову ішов, мріючи тільки про те, щоб так було вічно" [13, с. 197].

Твір рясніє численними інтертекстуальними перегуками з творчістю М. Коцюбинського, автор розкриває перед читачем секрети творчої майстерності класика. Відомо, що М. Коцюбинський був надзвичайно спостережливим, помічав і занотовував до записника найдрібніші деталі. В оповіданні подано таку картину, яка відсилає до новели "Сон": "Старенький фаєтон, розбризкуючи навсібіч багнюку, переїжджав калюжу. Вона пішла хвилями. Церква, управа й управління захиталися, потопіючи в багні. Усміхнувся – чим не символ нашої державності? Треба б записати, може здасться колись" [13, с. 191]. У новелі "Сон" віднаходимо такі рядки: "Антін покидає бульвар і виходить на міську площу, де в самому центрі калюжа. Йому не треба дивитись на місто. Він може глянуть в калюжу і побачити город: важкий білий собор в шапці зеленої бані. Цегляний будинок управи і жовті стіни суду. Все се змістилося в одній калюжі" [9, с. 155]. Як справжній митець, протагоніст оповідання знаходить спокій у процесі творення: "Писав і поволі відступали від нього і лист, і ляльки, і весь людський театр. Холодок під серцем танув. Він знову був у блаженному краю свого intermezzo" [13, с. 197].

Отже, аналіз поетичних і прозових творів про М. Коцюбинського переконує в тому, що постать українського класика незмінно привертала увагу письменників. Однак на сучасному етапі ще зарано говорити про повноцінне мистецьке осягнення образу автора "Intermezzo". Переважна більшість творів була створена за часів панування ідеологічних схем та шаблонів, що негативно позначилося на художньому рівні аналізованих творів. Проте таким авторам, як А. Малишко ("Поет"), В. Забаштанський ("І це записано в книгу життя") та Ю. Кузнецов ("Intermezzo"), вдалося наблизитися до розуміння постаті М. Коцюбинського, створити повноцінні художні образи майстра слова.

Сподіваємось, результати дослідження допоможуть об'єктивному висвітленню творчого доробку письменників, авторів історико-біографічних творів про М. Коцюбинського, сприятимуть подальшому звільненню від спрощених оцінок, стануть корисним матеріалом для поглибленого розуміння особливостей розвитку вітчизняної історико-біографічної традиції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антоноук Є. "Митець світової літератури" (Михайло Коцюбинський у творчості Максима Рильського) / Є. Антоноук // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського : зб. наук. праць. Серія : Філологія / відп. ред. Н. Л. Іваницька. – Вінниця : Вид-во Вінницького держ. пед. ун-ту, 2005. – Вип. 7. – С. 66-69.
2. Грегуль Г. Українська біографічна проза першої половини ХХ ст.: жанровий аспект (за творами В. Петрова, С. Васильченка, О. Ільченка, Л. Смілянського) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01 / Г. Грегуль. – К., 2005. – 18 с.
3. Денисюк І. Беатріче Коцюбинського / І. Денисюк // Літературознавчі та фольклористичні праці : у 3 т. 4 кн. – Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2005. – Т. 1. : Літературознавчі дослідження. – Кн. 2. – С. 409-412.

4. Забаштанський В. Запах даліни : поезії / В. Забаштанський. – К. : Дніпро, 1982. – 171 с.
5. Коцюбинська І. Спогади і розповіді про М. М. Коцюбинського / І. Коцюбинська. – К. : Дніпро, 1965. – 202 с.
6. Коцюбинський М. Листи до Олександри Аплаксіної / М. Коцюбинський; упор. В. Панченко. – К. : Критика, 2008. – 640 с.
7. Коцюбинський М. Твори : в 7 т. / М. Коцюбинський – К. : Наукова думка, 1973. – Т. 1. : Повісті, оповідання (1884–1897). – 408 с.
8. Коцюбинський М. Твори : в 7 т. / М. Коцюбинський – К. : Наукова думка, 1974. – Т. 2. : Повісті, оповідання (1897–1908). – 383 с.
9. Коцюбинський М. Твори : в 7 т. / М. Коцюбинський – К. : Наукова думка, 1974. – Т. 3. : Оповідання, повісті (1908–1913). – 432 с.
10. Коцюбинський М. Твори : в 7 т. / М. Коцюбинський – К. : Наукова думка, 1975. – Т. 6. : Листи (1905–1909). – 312 с.
11. Коцюбинський М. Я так поріднився з тобою... / М. Коцюбинський; упоряд. О. Єрмоленко та ін. – К. : Ярославів Вал, 2007. – 392 с.
12. Крупка В. Біографічна й творча рецепція Михайла Коцюбинського в поезії Володимира Забаштанського “І це записано в книгу життя” / В. Крупка // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського : зб. наук. праць. – Серія : Філологія / відп. ред. Н. Л. Іваницька. – Вінниця : Вид-во Вінницького держ. пед. ун-ту, 2005. – Вип 1. – С. 84-87.
13. Кузнецов Ю. “Intermezzo” / Ю. Кузнецов // Кузнецов Ю., Орлик П. Слідами феї Моргани: Вивчення творчості М. М. Коцюбинського в школі : посіб. для вчителя. – К. : Радянська школа, 1990. – С. 188-197.
14. Листи до Михайла Коцюбинського : у 4 т. – К. : Українські пропілеї, 2002. – Т. 1. – 368 с.
15. Листи до Михайла Коцюбинського : у 4 т. – Ніжин : ТОВ ВКП “Аспект”, 2002. – Т. 2. – 344 с.
16. Листи до Михайла Коцюбинського : у 4 т. – Чернігів : КП “Видавництво “Чернігівські обереги”, 2002. – Т. 3. – 480 с.
17. Малишко А. Поетичні твори : літературно-критичні статті / А. Малишко – К. : Наукова думка, 1988. – 736 с.
18. Малишко А. Твори : в 10 т. / А. Малишко. – К. : Наукова думка, 1976. – Т. 5. : Поезії. – 379 с.
19. Меншій А. Романи Юрія Хорунжого і українська історико-біографічна проза 60–90-х рр. ХХ ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01 / А. Меншій. – К., 2003. – 20 с.
20. Рильський М. Вибр. тв. : лірика та поеми / М. Рильський. – К. : Дніпро, 1977. – 351 с.
21. Рильський М. Зібр. тв. : у 20 т. / М. Рильський. – К. : Наукова думка, 1983. – Т. 1. : Поезії 1907–1929. Проза 1911–1925. – 535 с.
22. Рильський М. Твори : у 3 т. / М. Рильський. – К. : Художня література, 1955. – Т. 1. : Вірші. – 484 с.
23. Савенко І. Жанрово-стильові особливості біографічного роману-пошуку : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.06 / І. Савенко. – Тернопіль, 2006. – 19 с.
24. Смілянський Л. Михайло Коцюбинський : повість / Л. Смілянський. – К. : Державне видавництво художньої літератури, 1955. – 230 с.
25. Стебун І. История одной потаенной любви / И. Стебун. – Донецк : ООО “Лебедь”, 1999. – 318 с.
26. Тарнашинська Л. Презумпція доцільності: Абрис сучасної літературознавчої концептології / Л. Тарнашинська. – К. : ВД “Києво-Могилянська академія”, 2008. – 543 с.
27. Тичина П. На “суботах” М. Коцюбинського / П. Тичина. – К. : Молодь, 1963. – 52 с.
28. Цюпа І. Через терни до зірок : повість / І. Цюпа. – К. : Дніпро, 1970. – 416 с.
29. Чернявський М. Червона лілея. Спогади про Михайла Коцюбинського / М. Чернявський // Спогади про Михайла Коцюбинського / упоряд., післямова та прим. М. М. Потупейка. – К. : Дніпро, 1989. – С. 51-66.